

Original Research

The Effect Of The Global Spread Of The Corona Disease On The Tendency Of The International Arbitration System To Conclude Virtual Arbitration Agreements And Terms And To Implement The Obligations Arising From Them

Reza Shahidi Sadeghi^{1*}, Ashraf Jannati²

1 PhD student of private law, Department of Private Law, Faculty of Humanities, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

2 Member of the Faculty of Islamic Studies, Department of Islamic Education, Faculty of Medicine, Gilan University of Medical Sciences, Rasht, Iran.

Article ID: 1401043138609

<p>Received: October 2 , 2021</p> <p>Accepted: January 30 , 2022</p> <p>Available online: March 6, 2022</p> <p>Keywords: Virtual Arbitration, Conclusion of Virtual Arbitration Agreement, Insertion of Virtual Arbitration Condition, Execution of Virtual Arbitration Obligations, Corona Disease.</p> <p>Main Subjects: Civil Law</p>	<p>Abstract</p> <p>Arbitration is one of the methods for the peaceful settlement of disputes in national and international disputes. In the current era, the issue of international commercial arbitration has become especially important due to the speedy settlement process and the relative reduction of dispute resolution costs, including related issues, the issue of concluding an agreement and the clause of virtual arbitration and how to performance its obligations in this space. Due to the challenges in the process of concluding traditional arbitration agreements so far, and especially with the widespread outbreak of coronary disease (Covid-2019) and the disorder in the arbitration community, it is desirable to conclude arbitration agreements in cyberspace as a non-presence agreement. Has been found to have a significant impact on the order of the world arbitration system and is a good model for improving the process of concluding of dispute resolution agreements, and in particular arbitration agreements or clauses. Advances in the field of cyberspace technology and creating a fundamental change in the field of international trade law, in particular, increasing the facility and speed of disputing traders in concluding an arbitration agreement in cyberspace and performance the obligations arising from it, the purpose of writing this article is descriptive-analytical Is written. Despite this dangerous disease and as a result, serious challenges in the effective face-to-face interaction of the parties involved in arbitration, concluding an arbitration agreement and arbitration clause in cyberspace and performance its obligations are legally permissible, but due to lack of explicit rules and regulations. In the discussion of domestic arbitrations, the rules and regulations ruling on traditional arbitration will be inforced.</p>
---	---

*Corresponding Author: Reza Shahidi Sadeghi

Address: PhD student of private law, Department of Private Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Gorgan Branch, Gorgan, Iran.

Email: rezashahidisadeghi@gmail.com

تأثیر شیوع جهانی بیماری کرونا بر گرایش نظام داوری بین‌المللی به انعقاد موافقت‌نامه‌ها و شروط داوری مجازی و اجرای تعهدات ناشی از آن‌ها

رضا شهیدی صادقی^{۱*}، اشرف جنتی^۲

۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران،

۲ عضو هیئت علمی معارف اسلامی، گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گیلان، رشت، ایران.

کد مقاله: ۱۴۰۱۰۴۳۱۳۸۶۰۹	
چکیده	تاریخ دریافت: ۱۰ مهر ۱۴۰۰
«داوری از جمله شیوه‌های حل‌وفصل مسالمت‌آمیز اختلاف در دعاوی ملی و بین‌المللی محسوب می‌شود. در عصر کنونی، مقوله داوری تجاری بین‌المللی به جهت فرآیند رسیدگی سریع و کاهش نسبی هزینه‌های فیصله اختلافات، اهمیت ویژه‌ای یافته که از جمله مباحث مرتبط با آن، مبحث انعقاد موافقت‌نامه داوری و شرط داوری در فضای مجازی و چگونگی اجرای تعهدات ناشی از آن‌ها در فضای مزبور است. به دلیل چالش‌هایی که در فرآیند انعقاد موافقت‌نامه‌های داوری سنتی تاکنون مطرح بوده و به‌ویژه با شیوع گسترده بیماری کرونا (کووید-۲۰۱۹) و اختلال در نظم جامعه داوری، مطلوب آن است که انعقاد موافقت‌نامه‌های داوری در فضای مجازی به‌عنوان یک شیوه انعقاد موافقت‌نامه غیرحضور، گسترش یافته تا تأثیر به‌سزایی در نظم نوین نظام داوری بین‌المللی داشته و الگوی مناسبی نیز جهت بهبود فرآیند انعقاد موافقت‌نامه‌های حل‌وفصل اختلاف و به‌ویژه موافقت‌نامه‌ها و شروط داوری باشد. پیشرفت در حوزه فناوری فضای مجازی و ایجاد تحول بنیادین در عرصه حقوق داوری بین‌المللی و بالأخص، افزایش سهولت و سرعت تجار طرف اختلاف در فرآیند انعقاد موافقت‌نامه داوری مجازی و درج شرط داوری در قراردادهای مجازی و متعاقب آن، ایفای تعهدات قراردادی ناشی از آن‌ها، هدف نگارش این مقاله است که به روش توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است. با وجود این بیماری خطرناک و در نتیجه، بروز چالش‌های جدی در تعامل حضوری مؤثر طرفین درگیر امر داوری با یکدیگر، انعقاد موافقت‌نامه داوری و نیز درج شرط داوری در فضای مجازی و اجرای تعهدات حاصل از آن‌ها از لحاظ قانونی و قضایی امری مجاز می‌باشد، منتها به علت فقدان قوانین و مقررات صریح در بحث مطروحه در حوزه حقوق داخلی، قوانین و مقررات حاکم بر داوری سنتی به مرحله اجرا گذاشته خواهند شد.	تاریخ پذیرش: ۱۰ بهمن ۱۴۰۰
	کلیدواژه‌ها: داوری مجازی؛ انعقاد موافقت‌نامه داوری مجازی؛ درج شرط داوری مجازی؛ اجرای تعهدات داوری مجازی؛ بیماری کرونا
	موضوعات موضوعی: حقوق مدنی

*نویسنده مسئول: رضا شهیدی صادقی

آدرس: دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

ایمیل: rezashahidisadeghi@gmail.com

۱- مقدمه

در بدایت امر باید گفت اختلافات حقوقی که از جمله مصادیق آن‌ها، اختلافات تجاری در عرصه‌های ملی و بین‌المللی می‌باشد، ممکن است که به جهات مختلفی حادث شود؛ در این موارد و نیز طبق رویه‌ای که تاکنون در کشورهای مختلف وجود داشته، طرفین تمایل دارند که پس از وقوع اختلاف، آن را به صورت حضوری به یکی از مراجع معتبر حل و فصل اختلاف ارجاع نمایند. اما هنگامی که طرفین اختلاف از یکدیگر دور هستند و به منظور دسترسی به یک مرجع قضایی جهت استیفاء حقوقشان، لازم است که مسافت‌های طولانی را طی کنند، و زمانی که سرعت رسیدگی در اولویت قرار داشته باشد، توسل به مراجع قضایی سنتی کاهش یافته و یا به کلی نامطلوب به نظر می‌رسند. از این رو، گرایش تجار و بازرگانان به نظام «حل و فصل اختلاف در فضای مجازی» معطوف می‌شود که بر توانایی طرفین به منظور اتصال به «فضای مجازی» بستگی دارد. نظام‌های حقوقی نیز متوجه این موضوع شده‌اند که طرفین اختلاف می‌توانند از طریق یک سامانه الکترونیکی معتبر، با یکدیگر مذاکره و تعامل داشته و مبادرت به تبادل اطلاعات حقوقی نمایند. (Katsh, 2000: 7-8)

یکی دیگر از جهات ارجاع اختلافات حقوقی به مراجع حل و فصل اختلاف در فضای مجازی، شیوع گسترده بیماری‌های واگیردار و مسری در کشورهای طرف اختلاف یا محل رسیدگی به اختلافات است که مصداق روشن آن‌ها، بیماری «کووید - ۲۰۱۹» می‌باشد که طبعاً در چنین شرایطی ضرورت اقتضاء دارد که اختلافات منعقد فی‌مابین طرفین به موجب تنظیم یک موافقت‌نامه مجازی یا یک شرط داوری در فضای مزبور، به یکی از مراجع حل اختلاف مجازی ارجاع شود.

از طریق روش‌های حل و فصل جایگزین اختلافات تجاری بین‌المللی در فضای مجازی، مؤسسات و سازمان‌های عهده‌دار حل اختلاف بین‌المللی، اختلافات مرجوعه از جانب طرفین را به صورت مسالمت‌آمیز از طریق فضای مزبور، فیصله می‌دهند. از انواع شیوه‌های حل و فصل اختلاف در فضای مجازی، می‌توان به همان شیوه‌های حل و فصل اختلافات در فضای سنتی نظیر «داوری» اشاره نمود. این شیوه رسیدگی می‌تواند به طور کامل از طریق امکانات فضای مجازی مانند پست الکترونیکی یا ابزارهای الکترونیکی نظیر ویدئوکنفرانس انجام گیرد. (Bernard, 2002: 1) «داوری مجازی»، جایگزین مناسبی برای فیصله اختلافات است؛ نه تنها طرفین می‌توانند با انعقاد «موافقت‌نامه داوری» در فضای مجازی یا درج «شرط داوری» ضمن یک «قرارداد الکترونیک» دیگر به این توافق نائل آیند که حل اختلاف آن‌ها در یک وضعیت مشخص و در فضای مجازی انجام پذیرد، بلکه در انتخاب آیین دادرسی مجازی نیز، می‌توانند به توافق نائل آیند. داوران بین‌المللی نیز افزون‌تر از قضات دادگاه‌های دولتی از این آزادی عمل، سهولت و سرعت استقبال می‌کنند. (Herboczkova, 2006: 3) از سویی دیگر، اجرای تعهدات موافقت‌نامه داوری مجازی نیز، در فضای مزبور امکان‌پذیر است و از لحاظ قانونی و قضایی در عمده نظام‌های داوری پیشرفته مورد تأیید قرار گرفته است.

بر این اساس، در عصر حاضر به‌ویژه در شرایط همه‌گیری جهانی بیماری کرونا از سال ۲۰۱۹ میلادی و فرصت‌های حاصله از آن و در نتیجه، ضرورت گسترش بیش‌ازپیش فناوری‌های نوین از جمله فناوری فضای مجازی در نظام‌های حقوقی، ما با پاره‌ای تحولات اساسی در عرصه حقوق تجارت بین‌الملل مواجه شده‌ایم که از جمله مهم‌ترین آن‌ها، بحث انعقاد موافقت‌نامه داوری در فضای مجازی و اجرای تعهدات ناشی از آن در فضای مزبور می‌باشد. تأثیر فضای مجازی در عرصه مباحث داوری، به‌ویژه، انعقاد داوری‌های ملی و بین‌المللی است. با عنایت به تحولات فناوری‌های نوین به‌ویژه در فضای مجازی بالأخص در شرایط حساس و بحرانی کنونی جهان و گسترش غیرقابل کنترل این بیماری صعب‌العلاج،

ضرورت ورود به این عرصه (انعقاد موافقتنامه یا شرط داوری مجازی و اجرای تعهدات آن) و گسترش آن همانند ضرورت اصل بهره‌گیری از این فناوری است.

این کار پژوهشی از طریق روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. از این رو، پرسش اول آن است که آیا از نظر قانونی و قضایی امکان انعقاد موافقتنامه داوری مجازی یا درج یک شرط ضمن عقد داوری و اجرای تعهدات ناشی از آن امکان‌پذیر است؟ فرضیه اول آن است که در عمده نظام‌های داوری از جمله نظام داوری ایران تاکنون قوانین و مقررات جامع و صریح حاکم بر فرآیند انعقاد موافقتنامه داوری فضای مجازی تدوین و وضع نشده است و برخی مقررات بین‌المللی از جمله موازین کنوانسیون نیویورک و کنوانسیون استفاده از ارتباطات الکترونیک در موافقتنامه‌های بین‌المللی، صراحتاً اعتبار قانونی و قضایی آن را مورد تأیید قرار داده‌اند. پرسش دوم آن است که اجرای تعهدات ناشی از موافقتنامه یا شرط داوری مجازی در شرایط حساس شیوع جهانی بیماری کرونا چگونه و با چه سازوکاری میسر است؟ در مقام بیان فرضیه دوم باید گفت که ما در شرایط کرونا به منظور اجرای تعهدات ناشی از موافقتنامه یا شرط داوری مجازی، با قواعد و سازوکار خاصی مواجه خواهیم بود که به تدریج در طول مقاله مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

۲- تحولات کنونی جهان و تأثیر آن بر نظام داوری بین‌المللی

در دوره کنونی، به جهت توسعه‌ای که در حوزه فناوری‌های نوین در سطح جهان، به‌ویژه در شبکه گسترده جهانی (اینترنت) پدید آمده است، این فناوری، به جز لاینفک زندگی شهروندان هر کشور مبدل شده و به تبع آن، ایجاب می‌کند که اهمیت و نیز، قدرت تأثیرگذاری فناوری مذکور بر حوزه‌های مختلف مورد واکاوی قرار گیرد. در شرایط فعلی جهان، کلیه امور با سرعت فزاینده‌ای در حال دگرگونی است و کشورها در صدد تقویت و تکامل ساختار فناوری مجازی خود جهت انطباق و هماهنگی با پیشرفت‌های نوین هستند؛ این دگرگونی‌ها و تحولات، به انحای مختلف، جوامع انسانی را تحت‌الشعاع قرار داده است.

یکی از مظاهر تحول و دگرگونی عظیم در فضای عمومی جهان، شیوع بیماری کرونا و در نتیجه، تغییر در سبک زندگی و چگونگی و کیفیت تعاملات و ارتباطات افراد جامعه با یکدیگر و تأثیر آن بر مسائل نظام‌های حقوقی کشورها و بالأخص نظام داوری تجاری بین‌المللی است که مراجع و دیوان‌های داوری را نیز ناگزیر از اعمال پاره‌ای از اصلاحات در رویه جاری داوری خود کرده است. حتی برخی از نظام حقوقی به این نتیجه رسیده‌اند که باید در فرآیند قضایی خود تجدیدنظر نموده و روند جلسات داوری را به صورت مجازی برگزار نمایند که نمونه بارز آن را می‌توان در رویه «مرکز داوری اتاق بازرگانی ایران» مشاهده نمود که تحت عنوان "راهنمایی‌هایی برای برگزاری جلسات داوری از راه دور و به صورت مجازی" تدوین شده است. (<http://arbitration.ir/News/Details/1266>)

در این دستورالعمل به این موضوع اشاره شده که با توجه به شرایط موجود ناشی از همه‌گیری ویروس کرونا، بسیاری از مراکز و مؤسسات داوری تجاری بین‌المللی بر آن شدند تا برای سهولت و حفظ سلامت اصحاب دعوا، تدابیر خاصی را به منظور برگزاری جلسات داوری به صورت مجازی، اتخاذ، و دستورالعملی را نیز در این راستا تهیه و تنظیم کنند. این دستورالعمل در اواخر سال ۲۰۲۰ جهت برگزاری جلسات داوری در فضای مجازی توسط «مرکز وکلای نیویورک» تنظیم شده و در اختیار طرفین اختلافات تجاری ملی و بین‌المللی قرار گرفته است (Engholm Cardoso, 2020: 2 to 4 and Hosking) علی‌رغم فرصت‌ها و مزایای معتناهایی که این قبیل

دستورالعمل‌ها برای جامع‌حقوقی و تجار طرف اختلاف به همراه دارد، اما یکی از خلأهایی که در این دستورالعمل وجود دارد آن است که این دستورالعمل یا راهنمایی، صرفاً اختصاص به مرحله شروع و برگزاری جریان داوری و چگونگی اداره جلسات رسیدگی (ملاحظات

امنیتی، فنی، حریم خصوصی و نحوه ارائه اسناد و مدارک) و در نهایت، صدور رأی نهایی دارد و اشاره‌ای به مرحله چگونگی انعقاد موافقت‌نامه داوری در فضای مجازی و نیز تعهدات ناشی از صدور رأی داوری که برای طرفین لازم‌الاجراست، نشده است.

لذا پیشنهاد می‌شود که مرکز داوری اتاق ایران، این راهنمایی را ضمن بازنگری، تکمیل نموده و از مرحله تنظیم موافقت‌نامه داوری در فضای مجازی تا اجرای مفاد رأی صادره توسط طرفین را تحت شمول خود قرار دهد؛ زیرا این موضوع قابل پذیرش نیست که طرفین به صورت حضوری یک موافقت‌نامه داوری را منعقد کنند و روند رسیدگی به اختلافات مرجوعه به مرجع داوری، به صورت مجازی برگزار گردد. لذا لازم است که تمامی مراحل از ابتدا تا انتها در فضای مجازی انجام شود.

از سویی دیگر، از جمله مصادیق پیشرفت در فضای مجازی، استفاده صحیح و مناسب نظام‌های داوری جهان از فرصت درگیری کشورهای جهان با بیماری کرونا و اعتباربخشی نظام تقنینی و قضایی آن‌ها به انعقاد موافقت‌نامه‌ها و شرط‌های داوری در فضای مجازی و برنامه‌ریزی توسط قوای مذکور به منظور اجرای کامل و دقیق تعهدات ناشی از آن از سوی طرفین می‌باشد.

۳- شیوه انعقاد موافقت‌نامه و شرط داوری مجازی

در حوزه‌های داخلی و بین‌المللی، برخی از قوانین و مقررات داوری تصویب شده است که به طور ضمنی، اعتبار انعقاد موافقت‌نامه داوری مجازی یا شرط داوری مجازی را مورد تأیید قرار داده است. از طرفی دیگر، برخی از مقررات داوری نیز هستند که این موضوع را به طور صریح تجویز نموده‌اند که به ترتیب مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت. شیوع گسترده و غیرقابل پیش‌بینی بیماری کووید در اواخر سال ۲۰۱۹ و محدودیت‌ها و محرومیت‌های ناشی از آن برای عموم شهروندان و هم‌چنین چالش‌های خاص آن برای حوزه تجارت جهانی، موجب گردیده تا بازرگانان داخلی و بین‌المللی به جای انعقاد موافقت‌نامه‌های داوری به صورت سنتی (کاغذی)، به وب‌سایت مؤسسات معتبر داوری بین‌المللی نظیر «اتاق بازرگانی بین‌المللی» و «سازمان جهانی مالکیت فکری» مراجعه کرده، و متعاقب آن، اقدام به انعقاد موافقت‌نامه یا شرط داوری در فضای مجازی نمایند و بیش‌ازپیش از ظرفیت ویژه انعقاد موافقت‌نامه‌های حل و فصل اختلافات مجازی، بهره‌مند شوند.

باید بر این نکته توجه ویژه داشت که انعقاد موافقت‌نامه داوری یا شرط داوری جهت فیصله اختلافات تجاری، لزوماً به شیوه مرسوم (کاغذی) در عمده نظام‌های معتبر حقوقی، فاقد موضوعیت بوده و به موجب تلویح و تصریح قوانین مصوب، شروط و موافقت‌نامه‌های داوری منعقد در فضای مجازی مورد حمایت قرار گرفته است، یا قدر متیقن آن است که منع قانونی یا قضایی در مسیر اجرای فرآیند آن مشاهده نمی‌شود. بر این مبنای، یکی از مقرراتی که به عنوان مؤید بحث شناخته می‌شود، بند ۴ ماده ۲۶ قواعد داوری ۲۰۱۷ و قواعد میانجیگری ۲۰۱۴ اتاق بازرگانی بین‌المللی است که به این موضوع اشاره دارد که طرفین اختلاف می‌توانند به صورت حضوری در دیوان‌های داوری حاضر شوند.

با توجه به مقرر قانونی فوق و هم‌چنین رویه بعضی از دیوان‌های داوری نظام‌های داوری پیشرفته، هنگامی که برگزاری فرآیند داوری در فضای مجازی، صراحتاً مورد تأیید مقررات فوق است، پس به طریق اولی می‌توان به این نتیجه رسید که انعقاد موافقت‌نامه داوری در فضای مجازی یا درج شرط داوری ضمن یک قرارداد الکترونیکی دیگر نیز، امکان‌پذیر است. لذا این مقرر قانونی، این اجازه را صادر می‌کنند که

قرارداد یا شرط داوری بتواند صرف نظر از تنظیم و انعقاد به صورت حضوری، به صورت غیر حضوری و در فضای مجازی نیز، به سبب امکانات و سهولتی که چنین فضایی به ویژه در دوران پاندمی ویروس کرونا برای طرفین و هیئت داوران فراهم آورده است، منعقد شود.

مؤید دیگر موضوع، ماده (۱) ۲۴ قانون خلاصه رویه قضایی حاکم بر قانون نمونه در داوری تجاری بین‌المللی ۲۰۱۲ می‌باشد و بیان می‌دارد که دیوان داوری، خود این اختیار را دارد که ضرورت برگزاری جلسه استماع حضوری را تشخیص دهد. مقرره مذکور نیز به خوبی این مفهوم را می‌رساند که اصولاً ضرورتی جهت انعقاد موافقت‌نامه داوری به صورت کاغذی، آن هم به دلیل چالش‌هایی که ممکن است مانند طی مسافت‌های طولانی و احتمال ابتلای تجار و داوران به بیماری کرونا و حتی احتمال فوت آن‌ها با خود به همراه داشته باشد، وجود ندارد. به تعبیری دیگر، انعقاد موافقت‌نامه‌های داوری به صورت مرسوم، با استناد به ماده فوق، اساساً استثنا محسوب شده و قانون مذکور، انعقاد موافقت‌نامه داوری کاغذی را منوط به توافق طرفین نموده که با عنایت به رویه جاری پاره‌ای از مراجع داوری بین‌المللی در عصر حاضر، چنین استدلالی منطقی به نظر می‌رسد.

از این رو، امروزه شاهد هستیم که قراردادهای داوری یا شروط داوری به جای فرم‌های سنتی که معمولاً شامل نسخه‌های کاغذی ممضی به امضای طرفین است، عمدتاً با استفاده از ارتباطات مجازی منعقد می‌شوند. این در حالی است که کنوانسیون شناسایی و اجرای آرای داوری خارجی نیویورک، در سال‌ها پیش از فراگیر شدن فضای مجازی و در سال ۱۹۵۸ میلادی، تصویب شده است. لذا از جمله مهم‌ترین مسائل در داوری بازرگانی بین‌المللی، مسئله چگونگی انعقاد قرارداد داوری در فضای مجازی است؛ شرط «مکتوب بودن»، به عنوان شرط شکلی یک قرارداد داوری، می‌تواند به همان اندازه که به قرارداد سنتی اعتبار می‌بخشد، موجب بی‌اعتباری قراردادهای منعقد در فضای مجازی نیز، شود (جنیدی و مسعودی، ۱۳۹۵: ۷۷-۷۸).

در تاریخ ۲۳ نوامبر ۲۰۰۵ از سوی آنسیترال کنوانسیون استفاده از ارتباطات الکترونیک در قراردادهای بین‌المللی ۲۰۰۵ به تصویب رسید؛ از تاریخ تصویب و اجرایی شدن کنوانسیون مذکور، هرگونه قرارداد یا توافق‌نامه‌ای که با استفاده از امکانات فضای مجازی منعقد شده بود، به صورت مستقل معتبر شناخته شد. با استناد به بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون نیویورک، ملاک این است که قرارداد داوری به صورت کتبی تنظیم شده و به امضای طرفین برسد. در واقع، انعقاد و تنظیم قرارداد داوری از طریق امکانات فضای مجازی، به موجب این ماده کنوانسیون، صراحتاً معتبر فرض شده است. (جنیدی و مسعودی، پیشین: ۹۱)

این کنوانسیون در بند ۱ ماده ۸ به صراحت مقرر داشت که: «نمی‌توان اعتبار یا قابلیت اجرای یک قرارداد را صرفاً به دلیل اینکه مراسله‌ای الکترونیکی است، رد نمود.» هدف شرط مکتوب بودن در قرارداد داوری، ایجاد قابلیت استناد و ثبت و ضبط تعهدات و توافقات اشخاص است و چنین مفهومی، منحصر به کاغذ نبوده و هر آنچه را که دارای این قابلیت باشد، در بر خواهد گرفت. آنچه که در ماده ۲ کنوانسیون نیویورک، با عنوان شرط مکتوب بودن به آن اشاره شده است، هیچ‌گونه تعارض مفهومی با استفاده از فضای مجازی در تنظیم موافقت‌نامه‌های داوری ندارد و در بسیاری از موارد این‌گونه موافقت‌نامه‌ها در صورت رعایت شروط مذکور، دارای ارزش یکسانی با موافقت‌نامه‌های سنتی خواهند بود.

با لحاظ این واقعیت که در شرایط کنونی، عمده قوانین و مقررات داوری بین‌المللی مصوب در کشورهای مختلف، از جمله قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران ۱۳۷۶، با اقتباس از قانون نمونه داوری آنسیترال تدوین و تصویب شده‌اند، تنظیم و انعقاد موافقت‌نامه داوری تحت شمول این قوانین، می‌تواند هرگونه بحث خدشه‌پذیری موافقت‌نامه داوری مجازی را منتفی نماید. (پیشین: ۹۲ و ۹۳) بنابراین، در دوران کرونا، نه از

لحاظ قانونی در انعقاد موافقت‌نامه‌های داوری با خلأ قانونی مواجهیم و نه از لحاظ اعتبار قضایی و ارزش اثباتی این‌گونه موافقت‌نامه‌ها و شروط در محاکم حل‌وفصل اختلاف از جمله نهاد داوری، مشکل یا مانعی خواهیم داشت.

مطابق شق اول ماده ۷ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران که مقرر می‌دارد: «موافقت‌نامه داوری باید طی سندی به امضای طرفین رسیده باشد، یا مبادله نامه، تلکس، تلگرام یا نظایر آن‌ها بر وجود موافقت‌نامه مزبور دلالت نماید.» از این ماده چنین فهمیده می‌شود که اراده قانون‌گذار بر این امر دایر است که طبق تراضی، موافقت‌نامه‌داوری یا شرط داوری می‌تواند از طریق امکانات فضای مجازی نیز، منعقد شود و مطابق مقررات قانون داوری ایران، بر انعقاد موافقت‌نامه‌ها یا شروط داوری در فضای مزبور، منع قانونی مترتب نمی‌باشد.

در ضمن، با توجه به عموم و اطلاق مقرر در شق اول ماده ۴۵۵ قانون آیین دادرسی مدنی ایران و قید این عبارت کلی که: «طرفین در صورت بروز اختلاف می‌توانند با توافق یکدیگر اختلاف خود را به داوری ارجاع نمایند»، به‌طور ضمنی به این نتیجه خواهیم رسید که مقنن ایرانی به اصحاب دعوا اختیار داده و محدودیتی در راستای تنظیم و تشکیل یک موافقت‌نامه یا شرط داوری ملی در فضای مجازی نیز، قائل نشده است.

از سویی دیگر، جهت استحکام بحث، رفع ابهامات و سکوت قانونی در این زمینه، می‌توان با تمسک به اصل ۱۶۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی، به اصول حقوقی و عرف حاکم مراجعه و خلأهای قانونی را مرتفع نمود و در اقدامی دیگر طرفین می‌توانند در زمان درج شرط حل اختلاف از طریق داوری مجازی، از ظرفیت ماده ۱۰ قانون مدنی، اصل حاکمیت اراده و اصل آزادی قراردادها استفاده، و آخرین خواسته‌های خود را با رعایت سایر قوانین و مقررات مربوطه، اعمال نمایند. (Ibid)

بنابراین، ملاحظه می‌گردد که بحث اعتبار موافقت‌نامه‌های داوری مجازی حتی در قوانین داوری داخلی ایران نیز با مانع یا محدودیتی مواجه نبوده و مفهوم و عمومیت پاره‌ای از قوانین نظیر قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲، قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۷۹، قانون مدنی ۱۳۰۷ و قانون اساسی ۱۳۵۸ مؤید این بحث خواهند بود. البته باید به یک نکته توجه داشت که ما در قوانین داوری داخلی نظیر قانون آیین دادرسی مدنی، مواجه با ابهام و کلی‌گویی در مقررات قانونی هستیم، لذاست که قانون‌گذار محترم بایستی قانون مذکور را با این رویکرد، مورد بازبینی و متعاقب آن، اصلاح قرار داده و مقررات صریح و شفاف در این رابطه وضع نماید تا میزان برداشت‌ها و تفاسیر نادرست و نیز ابهامات حاصل از این قانون مرتفع گردد. ضمناً، در برخی از مراحل فرآیند داوری داخلی نیز، خلأ قانونی مشاهده می‌شود و قانون‌گذار در قانون فوق در این رابطه سکوت اختیار نموده‌اند که لازم است در این خصوص اقدامات تکمیلی و اصلاحی توسط مجلس شورای اسلامی صورت پذیرد.

طرفین متعاقب انعقاد موافقت‌نامه داوری در فضای مجازی، حق ارجاع اختلاف منعقد را به دادگاه‌های دولتی ندارند؛ بنابراین، اقتضاء دارد که تعهدات حاصله از موافقت‌نامه‌های مجازی نیز، همانند تعهدات حاصل از موافقت‌نامه‌های سنتی، اجرا گردد. در این شرایط هرگونه داوری واجد دو شرط می‌باشد: نخست، لازم است که تلاقی اراده‌ها صورت پذیرد. دوم، بایستی اطمینان حاصل شود که شروط مندرج در فرم آگهی که توسط قوانین ملی و کنوانسیون‌های بین‌المللی تأیید شده‌اند، به‌طور مطلوب و شفاف مشاهده می‌گردند. از این‌رو، اجرای شرط دوم، ملازمه با فرم الکترونیکی موافقت‌نامه داوری دارد. شرایط انعقاد و اجرای تعهدات ناشی از موافقت‌نامه داوری نیز، باید در شرایط عمومی عنوان شوند و به نظر می‌رسد که با حصول شروط اخیر، موافقت‌نامه داوری مجازی پذیرفته شده تلقی می‌شود. (United Nation Conference on Trade and Development, Dispute Settlement, International, Commercial Arbitration, Electronic Arbitration, 2003: 15)

۴- ایجاب و قبول در داوری مجازی

شرایط خاص کرونایی چند سالی است که بر اقصی نقاط جهان حاکم شده و مشکلاتی را به‌ویژه در انعقاد موافقت‌نامه‌ها یا شروط ضمن عقود داخلی و بین‌المللی به وجود آورده است؛ یکی از موافقت‌نامه‌هایی که انعقاد آن به جهت همه‌گیری کرونا، تحت تأثیر قرار گرفته است، موافقت‌نامه داوری تجاری است؛ بر این اساس، شهروندان کشورها نیازمند توجه و گرایش بیشتر به انعقاد مجازی موافقت‌نامه‌ها و شروط داوری هستند. به‌منظور انعقاد موافقت‌نامه داوری، طبعاً همانند هر موافقت‌نامه دیگری، بایستی «ایجاب» و «قبول» بین طرفین موافقت‌نامه واقع

شود؛ اکنون سؤال اینجاست که آیا ایجاب و قبول لزوماً باید لفظی (شفاهی) یا مکتوب در کاغذ باشد؟ آیا ایجاب و قبول در موافقت‌نامه‌ها و شروط داوری در فضای مجازی، تفاوت ماهوی و شکلی با ایجاب و قبول موافقت‌نامه‌های داوری سنتی (کاغذی) دارد یا خیر؟ آیا ایجاب و قبول در فضای مجازی، اعتبار و نفوذ قانونی و قضایی ایجاب و قبول سنتی را دارد؟

ظاهر بند ۳ ماده ۳ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران ۱۳۷۶ درصد بیان این مطلب است که متقاضی داوری می‌تواند درخواست ارجاع امر به داوری را از طریق پیام تصویری، تلکس یا تلگرام ارسال نماید و مراد از درخواست، همان ایجاب، به‌عنوان یکی از دو رکن تشکیل عقد می‌باشد که هر ایجابی جهت انعقاد قرارداد، محتاج قبول طرف مقابل است. «موافقت‌نامه‌های الکترونیکی»، موافقت‌نامه‌هایی هستند که با تمامی شرایط لازم به‌منظور حصول توافق در فضای مجازی که با رایانه یا سایر وسایل الکترونیک مشابه و از طریق تبادل داده‌پیام، منعقد می‌گردند.

اکثر علمای حقوق بر این عقیده‌اند که قراردادهای مجازی از نظر «شرایط اساسی صحت معاملات»، تفاوت چندانی با قراردادهای سنتی نداشته و اندراج این شرایط در قراردادهای مذکور نیز، ضروری تلقی می‌شود. ادعای ایجاب و قبول مجازی به استناد اشارات و ارسال علائمی که عرفاً استنباط قصد طرفین از آن ممکن نیست، مورد پذیرش نخواهد بود. با این حال، باید «قصد طرفین» ابراز گردد تا قرارداد منعقد و اثر حقوقی بر آن بار شود. اثر مهم تحقق ایجاب و قبول به شیوه مجازی، انعقاد موافقت‌نامه و التزام طرفین به تعهدات ناشی از آن می‌باشد؛ بنابراین، نمی‌توان چنین پنداشت که صرف کلیک کردن روی گزینه من قبول دارم یا نمایه‌های مشابه، تعهدآور نیست؛ زیرا موافقت‌نامه‌های مجازی بر اساس بند ۱ ماده ۱۱ قانون نمونه ۱۹۹۶ و هم‌چنین در قوانین داخلی به‌موجب ماده ۵ قانون تجارت الکترونیک، به رسمیت شناخته شده است. مضاف بر آن، بند اول ماده ۸ کنوانسیون آنسیترال سال ۲۰۰۵ نیز تأکید دارد که می‌کند که یک موافقت‌نامه نباید به‌صرف شکل الکترونیک آن، فاقد اعتبار یا غیرقابل اجرا شناخته شود، و صرفاً توافق خلاف طرفین در زمینه مزبور، قابل استناد خواهد بود (مستفاد از بند دوم ماده اخیر) (السان، ۱۳۸۵: ۳۴۶-۳۴۳)

قانون مدنی ایالات متحده آمریکا کلیک بر روی دکمه «من موافقم» را برای تشکیل یک قرارداد کافی می‌داند. قاضی آمریکایی در پرونده‌ای به نام «لان سیستم» در برابر شرکت نت اسکات سرویس در روز ۲ ژانویه سال ۲۰۰۲ میلادی تصمیمی گرفت مبنی بر اینکه زمانی که کاربر در هنگام دانلود برنامه‌ای بر روی دکمه من موافقم کلیک می‌کند، درواقع، با انعقاد قرارداد داوری موافقت کرده است. قاضی در این پرونده، قانون حاکم بر قراردادهای سنتی را اعمال نمود که به قبول کننده اجازه دهد تا با استفاده از اقدامات صورت گرفته، اراده قطعی خود را مبنی بر قبول اعلام نماید. لینک «من می‌پذیرم» بایستی قابل مشاهده باشد و کاربر اینترنتی موظف است که قبل از شروع دانلود، لینک فوق را بفشارد. این دکمه معین، توافق در شرایط عمومی را نشان می‌دهد.

United nation conference on Trade and Development, Dispute Settlement, International Commercial)
(Arbitration, Electronic Arbitration, Unites Nations, (Op.Cit), 77

در شرایط خطرناک بیماری کووید و کاهش تقاضای شهروندان به انعقاد حضوری موافقت‌نامه‌ها، از جمله موافقت‌نامه داوری، گرایش اعضای جامعه به این سمت‌وسو است که موافقت‌نامه‌های داوری را در فضای مجازی منعقد، یا شروط حل‌وفصل اختلاف از طریق داوری را در عقد الکترونیک دیگر بگنجانند؛ اما لازم است که به‌منظور تنظیم و تدوین یک موافقت‌نامه یا شرط داوری، شرایط عمومی موافقت‌نامه داوری متناسب با مختصات و مقتضیات فضای مجازی، درج شود. از این‌رو، اغلب بندهای ذیل توسط بازرگانان طرف اختلافات بین‌المللی و همچنین مراجع داوری، در «شرایط عمومی موافقت‌نامه و شرط داوری مجازی» مندرج می‌گردد:

الف) متصدی وبسایت باید اطمینان حاصل کند که طرفین موافقت‌نامه از شرایط عمومی مطلع شده و یا حداقل بایستی شرایط مزبور به‌طور صریح قبل از انعقاد موافقت‌نامه به آن‌ها ارسال گردد.

ب) شرایط عمومی بایستی به سهولت پیش و پس از انعقاد موافقت‌نامه در دسترس باشند. مطلوب آن است که شرایط عمومی موافقت‌نامه داوری، به‌صورت خودکار بر روی رایانه کاربر، قابل دانلود باشد تا بتواند مورد استفاده قرار گیرد.

ج) شرایط و جزئیات موافقت‌نامه داوری، باید به‌وضوح قابل‌رؤیت و قابل‌تشخیص باشد. از این گذشته، بهتر است که مندرجات به‌صورت ضخیم نوشته شده باشد.

د) انتخاب گزینه من می‌پذیرم، کاربر را پس از نشان دادن شرایط عمومی، به انعقاد موافقت‌نامه داوری رهنمون می‌کند. (Ibid)

ضمناً، لازم است که پس از تأیید و انتخاب گزینه من می‌پذیرم، طرفین اطمینان حاصل کنند که موافقت‌نامه یا شرط داوری منعقد شده است؛ به این ترتیب که پس از تأیید نهایی موافقت‌نامه یا شرط، سامانه داوری (موردی یا سازمانی) باید یک کد رهگیری به ایمیل یا شماره تلفن همراه طرفین ارسال نماید. به‌عبارتی‌دیگر، زمانی می‌توان یک موافقت‌نامه داوری یا شرط داوری را قانوناً معتبر فرض کرد که طرفین اختلاف، کد رهگیری قرارداد خود را دریافت کرده باشند. علاوه بر این، جهت استحکام بحث، بهتر است که طرفین از فرم موافقت‌نامه الکترونیک، یک اسکن یا پرینت تهیه نمایند و آن را نزد خود نگه داشته تا در مواقع ضروری از طریق سامانه به مرجع داوری یا دادگاه دولتی ارائه نمایند.

۵-امضای دیجیتال در داوری مجازی

پس از وقوع ایجاب و قبول در فضای مجازی، لازم است که طرفین، موافقت‌نامه یا شرط داوری را امضا کرده و این فرم ممضی به امضای خود را میان یکدیگر تبادل نمایند. پرواضح است هنگامی که در داوری مجازی، ایجاب و قبول در فضای مذکور واقع شده است، امضا نیز باید به‌صورت «امضای دیجیتال» درج شود. بدون درج امضای دیجیتالی طرفین در فرم الکترونیکی داوری، نمی‌توان اعتباری برای موافقت‌نامه‌های منعقد در فضای مجازی قائل شد؛ زیرا امضا دلالت بر قصد طرفین موافقت‌نامه به انعقاد آن و رضایت به ارجاع اختلاف به مرجع داوری دارد.

نخستین بار کانون وکلای آمریکا در سال ۱۹۹۲ میلادی در باب مسائل حقوقی و قانونی امضا در قراردادهای الکترونیکی، اقدام به فعالیت کرد و در سال ۱۹۹۵ «پیش‌نویس و رهنمودهای امضای دیجیتال» را که در خصوص نحوه امضا در قراردادهای الکترونیکی و زیرساخت‌های آن بود، تهیه نمود. در همان سال، اولین قانون در خصوص امضای دیجیتال را تصویب کرد که راجع به ایجاد اعتبار قرارداد الکترونیک و نیز، فناوری‌های مربوط به رمزنگاری و احراز هویت و مراجع گواهی امضای الکترونیک بود.

در سال ۱۹۹۶ آنسیترال قانون نمونه‌ای در باب تجارت الکترونیک تدوین نمود که مشتمل بر مقرراتی در خصوص امضای الکترونیکی بود. در سال ۱۹۹۷ اتاق بازرگانی بین‌المللی، مبادرت به صدور «راهنمای عمومی برای تجارت بین‌المللی دیجیتال مطمئن»، کرد. اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۹ «دستورالعمل امضای الکترونیک» را به تصویب رسانید و نهایتاً، گروه کاری آنسیترال در باب تجارت الکترونیک، «قانون نمونه آنسیترال در باب امضای الکترونیک» را وضع نمود تا به‌عنوان یک معیار استاندارد و رهنمون به‌منظور قانون‌گذاری‌های ملی مورد استفاده کشورها قرار گیرد. (رضایی، ۱۳۹۰: ۹۳-۹۴)

نظام حقوقی ایران در راستای هماهنگ شدن با مقررات بین‌المللی و قانون‌گذاری در حوزه فناوری‌های نوین ارتباطی از جمله فناوری فضای مجازی، تاکنون اقدام به تصویب قانون تجارت الکترونیک نموده است؛ «قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲» در ماده ۷ خود، صراحتاً امضای

الکترونیکی را به رسمیت شناخته است. (پیشین: ۹۸-۹۹) به‌این ترتیب، امضای الکترونیک در نظام ادله اثبات دعوا در صورتی از همان جایگاه و اعتبار امضای دست‌نویس برخوردار است که امضای مذکور، مستفاد از مواد ۱۴ و ۱۵ قانون مذکور، واجد تمامی شرایط فنی لازم مقرر و مطمئن‌های که قانون برای آن در نظر گرفته است، باشد، در این صورت، در حکم اسناد رسمی فرض شده و قابل استناد در مراجع داور است و صرفاً بایستی نسبت به آن، ادعای جعل نمود. (پیشین: ۱۱۱)

امضای دیجیتالی که با رعایت اصول ایمنی، علمی و عرفاً غیرقابل نفوذ تولید شده باشد، همانند امضای مندرج در اسناد کاغذی، قابل استفاده و واجد اعتبار قانونی فرض می‌شود. حال به‌منظور تضمین این حد از اطمینان، از فناوری «رمزگذاری» استفاده می‌شود. (السان و دوام یامچی، ۱۳۸۳-۱۳۸۲: ۲۶)

ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیک، بحث امضای الکترونیکی مطمئن را مطرح ساخته است که به نظر نمی‌رسد راهی برای حصول این اطمینان، جز از طریق رمزگذاری امضا داشته باشد. در روند رسیدگی‌های داور مجازی، حرکت به این سو است که امضای دیجیتالی فاقد رمزگذاری، مورد پذیرش نباشد یا ارزش اثباتی بسیار کمتری در مقایسه با امضای دیجیتالی، دارا باشد؛ زیرا صدور آن برای هر شخص امکان دارد و ثانیاً، هیچ نوع تضمینی برای اینکه امضا مذکور منحصر به فرد باشد، وجود ندارد. ثالثاً، امضای الکترونیکی لزوماً خط داده نیست و می‌تواند امضای دستی اسکن شده باشد. (السان، ۱۳۸۳: ۶۲)

۶- نحوه اجرای تعهدات موافقت‌نامه و شرط داوری مجازی

بیماری کرونا علی‌رغم تمام چالش‌ها و تهدیدهایی که برای حوزه‌های مختلف زندگی انسان‌ها از جمله نظام حقوقی و بخصوص نظام داوری تجاری بین‌المللی به ارمغان آورده است، اما سبب شده تا جبراً گرایش جامعه حقوقی جهان به انعقاد موافقت‌نامه‌ها و قراردادهای در فضای مجازی به شکل چشم‌گیری افزایش یابد. طبق موازین مربوطه قانون مدنی ایران (یعنی فصل سوم: اثر معاملات، مبحث اول: قواعد عمومی (مواد ۲۱۹ تا ۲۲۵) و مبحث دوم: خسارات حاصله از عدم اجرای تعهدات (مواد ۲۲۶ تا ۲۳۰))، بحث قواعد عمومی قراردادها، عموم قاعده «المؤمنون عند شروطهم»، ماده ۱۰ قانون مدنی (عقود غیر معین)، آیه شریفه «وفوا بالعقود» (سوره مائده/ آیه ۱)، بحث تعهدات نظام‌های حقوقی جهان و هم‌چنین روح کلی حاکم بر کنوانسیون‌های معتبر بین‌المللی از جمله کنوانسیون شناسایی و اجرای آرای داوری خارجی نیویورک ۱۹۵۸ و کنوانسیون استفاده از ارتباطات الکترونیک در قراردادهای بین‌المللی ۲۰۰۵ و مقررات داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی ۲۰۱۷، طرفین هر قراردادی بایستی به تعهدات و التزامات ناشی از آن متعهد و پایبند باشند و در زمان و مکان مورد توافق، تعهدات قراردادی خود را طبق همان ترتیبی که در قرارداد مندرج گردیده است، به مرحله اجرا گذارند.

البته طبق قواعد عمومی، بدیهی است که در صورت عدم اجرای اختیاری تعهدات قراردادی توسط طرفین، متعهدله مکلف است شخص متعهد را از طریق دادگاه صالح، الزام به اجرای تعهدات قراردادی نموده و در صورت عدم امکان الزام، حسب مورد اجرای تعهد توسط دیگری (اگر تعهد به قید مباشرت نباشد)، صورت گیرد، و یا در نهایت متعهدله قرارداد منعقد فی مابین مذکور را به موجب قانون فسخ کند و شخص متعهد را به جبران خسارت وارده در نتیجه تأخیر یا عدم اجرای تعهد الزام نماید. به این ترتیب، طبعاً موافقتنامه داوری در فضای جهان شمول مجازی نیز به عنوان شکل نوینی از موافقتنامه‌ها، بالأخص موافقتنامه‌های تجاری بین‌المللی، از این قاعده عمومی مستثنا نیست و همانند موافقتنامه‌های سنتی (کاغذی) که به موجب آن تعهداتی برای طرفین ایجاد می‌شود، طرفین داوری نیز ملتزم به ایفای تعهدات قراردادی

مجازی خود می‌باشند و در صورت امتناع متعهد از اجرای اختیاری تعهدات، می‌توان وی را حسب مورد، الزام، و یا قرارداد را در فضای مجازی فسخ نمود.

ذکر یک نکته در این قسمت ضروری است که منظور نگارندگان از اجرای تعهدات موافقتنامه داوری مجازی، در حقیقت، همان اجرای اختیاری تعهدات ناشی از مفاد رأی صادره از سوی هیئت‌داوران توسط طرفین موافقتنامه یا شرط داوری است؛ بر این اساس، درست است که رأی داوری به موجب قوانین ذی‌ربط برای محکوم‌علیه الزام‌آور است، اما از طرفی دیگر، اجرای مفاد رأی داوری، نوعی تعهد قراردادی نیز به حساب می‌آید و لذا محکوم‌علیه مکلف و متعهد است که آن را اجرا کند.

پس از خاتمه جریان رسیدگی داوری، ختم رسیدگی و مشورت الکترونیکی، داوران مبادرت به صدور رأی الکترونیک خواهند نمود و رأی از طرف هیئت داوری به طرفین ابلاغ الکترونیک می‌شود. (Mohamed, Abdel Wahab, 2013: 427) امر ابلاغ می‌تواند بر اساس تصریح بند ۱۸ ماده ۱۸ قواعد داوری مرکز داوری اتاق ایران از طریق دورنگار، پست الکترونیکی، تلکس، تلگرام و... انجام شود.

در خصوص تأیید و تودیع آرای داوری مجازی نیز اینکه روند نه‌چندان سریع مجازی شدن دیوان‌های داوری، حتی در آن نظام‌هایی که پیشرو در امر داوری مجازی هستند، چگونگی انجام روند تأیید و تودیع مدارک و اسناد الکترونیک را با مسائلی مواجه نموده است. در نظام حقوقی فرانسه وظیفه ثبت با دادگاه است که عمل مرتب کردن و تودیع را انجام دهد. دادگاه بخش و مودع بایستی رأی را امضا کنند و متعاقب آن، رأی به حالت رسمی در خواهد آمد. از این رو، مقتضی است که به منظور تأیید و تودیع الکترونیک آرای داوری، بایستی یک سامانه الکترونیکی طراحی و تولید شود. (فقیه میرزایی، ۱۳۹۲: ۱۳۴)

امروزه با توجه شرایط حساس جهان، نیاز به گسترش انعقاد موافقتنامه‌ها یا شرط‌های داوری مجازی، امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود و در این خصوص در بعضی از نظام‌های حقوقی، پروژه‌های مجازی با هدف تسهیل مبادله فرم الکترونیکی موافقتنامه‌های داوری و اسناد و لوائح بین وکلا و دفاتر ثبت دادگاه و نیز رأی داوری در مرحله ارزیابی و امتحان است؛ به عنوان نمونه، در نظام حقوقی فرانسه سیستم شبکه دادگستری قادر است که ابلاغ فایل‌های الکترونیکی رأی داوری را به دفتر دادگاه تضمین نماید. دسترسی عمومی به چنین شبکه‌های الکترونیکی و استقرار ساختارهای لازم، جهت امکان ابلاغ آرای الکترونیکی و همچنین بایگانی آن‌ها، ضروری به نظر می‌رسد.

ماده ۱۴۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه ۱۹۸۱ به این موضوع اشاره می‌کند که اعتبار رأی داوری از طریق ارائه فرم قرارداد داوری و اسناد یا کپی آن، اثبات خواهد شد. لذا، تودیع آرا به منظور شناسایی و اجرای آرای داوری بین‌المللی، ضرورتی انکارناپذیر است. مسلماً در مواردی که رأی الکترونیک صادر شده است، صرفاً ارائه نسخه پرینت شده آن جهت اخذ تأیید از سوی تقاضاکننده، بدون هیچ‌گونه ضمانتی

در مورد اصالت یا قابلیت انتساب به مرجع رسیدگی کننده، پذیرفته نیست. بنابراین، در صورت فقدان یک سیستم الکترونیکی سازگار در دفتر ثبت یک محکمه قضایی، امکان تودیع رأی الکترونیکی داوری، غیرممکن است. (پیشین: ۱۳۵)

بررسی برخی از آرای الکترونیک داوری بیانگر آن است که در داوری مجازی طرفین در بیشتر موارد به صورت داوطلبانه اجرای مفاد رأی و در واقع تعهدات قراردادی خود را بدون مراجعه به دادگاه‌های ملی می‌پذیرند (در حالی که در داوری‌های بین‌المللی در فضای سنتی، به طور قابل توجهی احتمال اجرای اختیاری مفاد رأی کاهش می‌یابد و با توجه به رویه و عرف جاری بازرگانی بین‌المللی، طرفین موافقت‌نامه‌داوری معمولاً تمام تلاش خود را به منظور عدم اجرای مفاد رأی انجام می‌دهند)، با این وجود، در برخی موارد امکان اجرای اختیاری مفاد رأی داوری مجازی برای طرفین متعذر یا متعسر بوده و یا شخصی که به موجب رأی داوری محکوم شده است (محکوم‌علیه)، احتمال دارد که به جهاتی

از اجرای آن خودداری کند. به هر حال، در صورت عدم پذیرش اختیاری رأی الکترونیک داوری و مفاد آن توسط طرفین یا یکی از آن‌ها به منظور اجرای تعهدات ناشی از آن، موضوع از جانب مؤسسات داوری بین‌المللی مجازی به دادگاه‌های ملی ارجاع شده و آن‌ها به بررسی آن می‌پردازند و حسب مورد محکوم‌علیه را ملزم به اجرای مفاد رأی و یا در صورت اعتراض وی و وارد بودن آن، به اعتراض ترتیب اثر می‌دهند.

در راستای اجرای مفاد رأی داوری، رأی داوری اصداری با ماده ۱ کنوانسیون نیویورک تطبیق داده می‌شود. لذا، کنوانسیون نیویورک رأی را می‌پذیرد که در مقر داوری صادر شده باشد. علاوه بر آن، قانون نمونه ۱۹۹۶ نیز، در ماده ۳۱ (۳) بیان می‌کند که تاریخ و محل صدور رأی باید مشخص باشد و رأی باید در مقر مورد توافق صادر گردد؛ این فرض بدون در نظر گرفتن اینکه جلسات رسیدگی در چه محلی استماع شده و به دیوان ارجاع شده است، ضمانت اجرایی می‌یابد. ضمناً طبق ماده ۳۱ قانون نمونه، لازم است که رأی داوری به صورت کتبی صادر گردد.

مستفاد از مفهوم بند ۲ ماده ۳۰ قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران و ماده ۴۸۲ قانون آیین دادرسی مدنی ایران نیز، رأی داوران بایستی مستند به نصوص قانونی و استدلال‌های قانع‌کننده برای طرفین موافقت‌نامه داوری و اجرای حسب مورد اختیاری یا اجباری مفاد رأی باشد و از این جهت، تفاوتی میان رأی الکترونیک داوری و رأی کاغذی داوری نمی‌توان قائل شد.

در ادامه مطابق موازین ماده ۴ کنوانسیون نیویورک، به منظور صدور، شناسایی و اجرای رأی داوری، طرف دعوا (محکوم‌علیه) باید در زمان پذیرش رأی، کپی دادخواست‌های تقدیم شده را به دیوان داوری ارائه نماید. مثلاً، قانون نمونه داوری آنسیترال ۱۹۸۵ میلادی از انعقاد قراردادها و موافقت‌نامه‌ها در فضای مجازی یا شروط مندرج در عقود مجازی دیگر، حمایت کرده و همواره پیشنهاد می‌دهد که میزان پذیرش موافقت‌نامه‌های مجازی در سطح جهان با حمایت‌های مراجعی چون قوای مقننه و قضاییه هر نظام حقوقی افزایش یابد. (Amy, 2010: 201)

آرای صادر شده در داوری‌های تجاری بین‌المللی مجازی، به موجب مقررات کنوانسیون نیویورک ۱۹۵۸ و هم‌چنین کنوانسیون آنسیترال در مورد بروات بین‌المللی و سفته‌های بین‌المللی ۱۹۸۸، به‌عنوان قانون مستند اجرای مفاد رأی داوری، مجری خواهد بود و علی‌الاصول مانعی بر سر راه اجرای مفاد رأی داوری صادره در فضای مجازی و تعهدات مندرج در آن برای طرفین، صرفاً به مناسبت الکترونیکی بودن آرا، چه در عرصه بین‌المللی و چه در عرصه ملی، وجود نخواهد داشت؛ زیرا صرف‌نظر از اجرای اختیاری رأی داوری، اجرای مفاد مطلق آرای داوری (کاغذی و الکترونیک)، در صلاحیت انحصاری دادگاه‌های دولتی بوده و دیوان‌های داوری صلاحیتی در قبال چنین موضوعی ندارند. (Ibid)

کنوانسیون نیویورک در مواد ۳ و ۴ به این نکته اشاره می‌کند که دولت متعاقد بایستی در شناسایی و اجرای مفاد رأی، طبق مقررات آیین دادرسی کشور محل صدور رأی، عمل نماید. در ضمن، لازم است که رأی جهت اجرا صرفاً به طرفین ابلاغ شود. این امر می‌تواند از طریق انتشار آن در سامانه الکترونیک داوری (در داوری‌های موردی) یا وبسایت مؤسسه داوری (در داوری‌های سازمانی)، با رعایت «اصل محرمانگی» صورت پذیرد. منتها، اجازه ورود به وبسایت مؤسسه یا سامانه داوری بایستی صرفاً در اختیار طرفین دعوا قرار گرفته تا محرمانه بودن داوری تضمین گردد. (Fayad, 2015: 54-55)

موضوع رأی داوری ممکن است اجرای مستقیم تعهد یا جبران خسارت باشد؛ در مورد اختلافاتی که موضوع رأی داوری آن‌ها، «اجرای مستقیم تعهد» در فضای مجازی است، محکوم‌له به سهولت می‌تواند «الزام» محکوم‌علیه را نسبت به اجرای مفاد رأی خواستار شود. به‌عنوان مثال، محکوم‌له می‌تواند محکوم‌علیه را از انتشار نام تجاری نامشروع در سطح فضای مجازی، منع نماید. در این قبیل اجرای آرای داوری، نیازی

نیست تا محکوم‌له اجرای رأی را از دادگاه‌های دولتی تقاضا نماید. اما اگر موضوع رأی داوری مجازی، «جبران خسارت» باشد، محکوم‌له به‌منظور الزام محکوم‌علیه به جبران خسارت، باید به یک دادگاه ملی مراجعه نماید؛ در این صورت، اجرای رأی داوری مجازی با اصول و چارچوب داوری سنتی در تعارض قرار خواهد گرفت؛ زیرا فضای مجازی هیچ «قلمروی جغرافیایی» به مفهوم سنتی خود ندارد. لذا اصل صلاحیت محاکم ملی با عنایت به بند اول ماده ۱ کنوانسیون نیویورک، مانعی در اجرای آرای داوری است. (مافی، ۱۳۹۷: ۴۲۵-۴۲۴)

با عنایت به توضیحات و تحلیل‌های حقوقی که در این مقاله ارائه شد، باید دانست علی‌رغم اینکه موافقت‌نامه‌های داوری مجازی در سال‌های گذشته به‌عنوان یک گونه نوین موافقت‌نامه حل‌وفصل اختلافات شناخته شده بود و شاید چندان نیز مورد استقبال جامعه حقوقی جهانی به اندازه موافقت‌نامه‌های داوری سنتی (کاغذی)، نبوده است، اما در عصر کنونی به جهت شیوع گسترده بیماری مسری و مهلک کرونا که تمام مناطق دنیا را تحت تأثیر آثار مخرب خود قرار داده است و هم‌چنین گرایش بیش‌ازپیش تجار طرف اختلاف و شرکت‌های بازرگانی ملی و بین‌المللی و نظام‌های داوری جهان به این شکل موافقت‌نامه‌های و نیز رفع عمده چالش‌های مطرح در آن، مورد توجه و پذیرش افزون‌تر اعضای جامعه حقوقی قرار گرفته است. اما کماکان یکی از مسائل اصلی آن است که عمدتاً در داوری‌های مجازی به دلیل عدم تصویب قوانینی جامع و صریح، قواعد داوری‌های سنتی به مورد اجرا گذارده می‌شود.

در مجموع به نظر می‌رسد برای رفع این چالش لازم است که قوانین ملی و کنوانسیون‌های بین‌المللی بالأخص در بحث اعتبار قضایی موافقت‌نامه‌ها و شروط داوری مجازی و اجرای تعهدات قراردادی طرفین به‌طور موسع تفسیر گردند. هم‌چنین طرفین اختلاف و داوران باید اعتبار ماهوی و شکلی، اعتبار قضایی موافقت‌نامه و شرط داوری مجازی، شکل الکترونیک آرا، نحوه ابلاغ الکترونیک آرا و چگونگی اجرای تعهدات قراردادی طرفین را مد نظر قرار دهند که سبب شود قرارداد داوری مجازی در چارچوب قوانین ملی و معاهدات بین‌المللی موجود، قابل اعمال تلقی گردد. به‌طور کلی، اصولاً می‌توان موافقت‌نامه و شرط داوری منعقد شده در فضای مجازی و اجرای تعهدات مندرج در آن‌ها را با استنباط از موازین عمده قوانین و مقررات حاکم بر داوری تجاری، حتی در نظام داوری ایران نیز، معتبر، الزام‌آور و قطعی دانست. (توکلی و سادات طبایی، ۱۳۹۴: ۱۲۱)

از اسفند ماه سال ۱۳۹۸ و پس از شیوع بیماری کرونا در نظام قضایی کشور، طرح برگزاری «دادگاه‌های مجازی» پس از ۵۰ جلسه کارشناسی و در راستای یکپارچه‌سازی شیوه دادرسی، عملیاتی شده است. از فروردین ماه ۱۳۹۹ تا آبان ماه ۱۳۹۹، ۲۲ هزار جلسه رسیدگی با روش مذکور برگزار شده است. مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه در راستای تسریع در تشکیل قوه قضاییه هوشمند و الکترونیکی شدن

خدمات قضائی به مردم، ۳۰ طرح ملی در دستور کار خود داشت که تا پایان سال ۱۳۹۹، هفته‌ای یک طرح از آن‌ها مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

بنابراین، اقتضا می‌کند که به تبع تمهیدات و اقدامات شایسته قوه قضاییه و الزام محاکم قضایی به دادرسی مجازی و بر اساس آمار رسمی مبنی بر تشکیل تقریباً اکثر دادگاه‌های سراسر کشور در سال ۱۳۹۹ در فضای مجازی، ضمن طراحی و تدوین زیرساخت‌های فنی، قانونی و قضایی مورد نیاز برای داوری‌های مجازی با همکاری متولیان ذی‌ربط (قوه قضاییه، مرکز داوری اتاق بازرگانی ایران، وزارت ارتباطات و سازمان فناوری اطلاعات، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه و...)، موافقت‌نامه‌های داوری تجاری نیز در فضای مجازی منعقد گردد و اقدامات لازم به منظور اجرای فرآیند آن و هم‌چنین، ایفای تعهدات قراردادی در فضای مجازی انجام شود.

مؤید این تحلیل، از طرفی چالش‌ها و محدودیت‌های پیش روی عرصه تجارت داخلی و بین‌المللی جهان به جهت همه‌گیری بیماری کووید - ۱۹ و حساسیت نسبت به حفظ سلامت عموم شهروندان و از طرفی دیگر، ضرورت عدم تعطیل فیصله اختلافات تجاری به دلیل استقبال تجار طرف اختلاف از ارجاع آن به نهاد داوری و نیز استفاده از مفهوم و روح کلی حاکم بر «پیش‌نویس قانون جامع داوری ایران» است. البته در مقررات «برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران» نیز این موضوع پیش‌بینی شده است.

۷- جمع‌بندی، نتایج و پیشنهادها

۱) بیماری کرونا صرف‌نظر از چالش‌هایی که برای حوزه‌های مختلف زندگی انسان‌ها از جمله حوزه حقوقی و بخصوص نظام داوری تجاری بین‌المللی به ارمغان آورده است، اما موجب گردیده که گرایش جامعه حقوقی جهان به انعقاد موافقت‌نامه‌ها و قراردادهای بین‌المللی در فضای مجازی به شکل چشم‌گیری افزایش یابد. طبق موازین حقوق مدنی ایران و مبحث قواعد عمومی قراردادها، عموم قاعده «المومنون عند شروطهم»، آیه شریفه «اوفوا بالعقود» و مقررات نظام‌های داوری جهان و هم‌چنین، مقررات کنوانسیون‌های معتبر بین‌المللی از جمله کنوانسیون نیویورک ۱۹۵۸، کنوانسیون استفاده از ارتباطات الکترونیک در قراردادهای بین‌المللی ۲۰۰۵ و مقررات داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی ۲۰۱۷، طرفین هر قرارداد و موافقت‌نامه‌ای بایستی به تعهدات ناشی از آن متعهد باشند و تعهدات قراردادی خود را مطابق توافق، اجرا نمایند.

البته در صورت عدم اجرای تعهدات قراردادی، متعهدله می‌تواند شخص متعهد را از طریق دادگاه، الزام به اجرای تعهدات قراردادی کرده و یا حسب مورد قرارداد را فسخ و ملزم به جبران خسارت وارده نماید. با این اوصاف، طبعاً داوری در فضای مجازی نیز به‌عنوان شکل جدیدی از موافقت‌نامه‌ها و بالأخص موافقت‌نامه‌های تجاری بین‌المللی، از این قاعده مستثنا نیست و همانند قراردادهای سنتی، طرفین داوری در فضای مجازی نیز، ملتزم به ایفای تعهدات قراردادی خود می‌باشند.

۲) در شرایط حساس و بحرانی فراگیری گسترده کووید - ۱۹، برگرفته از صراحت مقرر در مواد ۲ و بند ۱ ماده ۸ کنوانسیون نیویورک، موافقت‌نامه‌ها یا شروط داوری می‌توانند با استفاده از ارتباطات فضای مجازی منعقد شوند و سازوکار قانونی مرتبط با قراردادهای داوری مجازی، مورد تصویب قرار گرفته است. مع الوصف، انعقاد و تشکیل قرارداد داوری تحت شمول مقررات عمده نظام‌های داوری بین‌المللی از جمله قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران ۱۳۷۶، می‌تواند عمده شبهات وارده به اعتبار قانونی و قضایی قرارداد داوری منعقد در فضای مجازی و اجرای تعهدات ناشی از آن را بلااثر و کان‌لم‌یکن نماید.

۳) مؤید قضیه مطروحه در داوری‌های ملی، استفاده از مفهوم شق اول ماده ۴۵۵ قانون آیین دادرسی مدنی و قید این عبارت است که: «طرفین در صورت بروز اختلاف می‌توانند با توافق یکدیگر اختلاف خود را به داوری ارجاع نمایند.» ارجاع اختلاف به نهاد داوری، مستلزم انعقاد موافقت‌نامه یا شرط داوری است و لذا به نظر می‌رسد با عنایت به اطلاق مقرر در ماده قانونی فوق، به طرفین این اختیار داده شده و اصولاً

مانع قانونی در انعقاد و اجرای تعهدات ناشی از موافقت‌نامه‌های و شروط داورى‌ملى در فضای مجازى نیز، وجود نخواهد داشت. البته مى‌توان خلأهای قانونی در این زمینه را با استفاده از ظرفیت عقود غیر معین مرتفع نمود تا این شیوه از انعقاد موافقت‌نامه و شرط داورى نیز، در نظام داورى کشور، اعتبار قانونی و قضایی پیدا کند.

۴) در اختلافاتی که موضوع رأی داورى، «اجرای مستقیم تعهد» در فضای مجازى است، محکوم‌له مى‌تواند «الزام» محکوم‌علیه را نسبت به اجرای مفاد رأی خواستار شود. به‌عنوان مثال، محکوم‌له مى‌تواند محکوم‌علیه را از انتشار نام تجارى نامشروع در سطح فضای مجازى منع نماید. در این قبیل اجرای آرای داورى، نیازی نیست تا محکوم‌له اجرای رأی را از دادگاه‌های دولتی درخواست نماید. اما اگر موضوع رأی داورى مجازى، «جبران خسارت» باشد، محکوم‌له به‌منظور الزام محکوم‌علیه به جبران خسارت، باید به یک دادگاه ملى مراجعه نماید.

۵) علی‌رغم فرصت‌ها و مزایای معتناهی که دستورالعمل "راهنمایی‌هایی برای برگزاری جلسات داورى از راه دور و به‌صورت مجازى" (تنظیم شده از سوی مرکز وکلای نیویورک در اواخر سال ۲۰۲۰ میلادی)، برای جامعه حقوقی و تجار طرف اختلاف به همراه دارد، اما یکی از خلأهایی

که در این دستورالعمل وجود دارد آن است که این دستورالعمل یا راهنمایی، صرفاً اختصاص به مرحله برگزاری جریان داورى و چگونگی اداره جلسات رسیدگی (ملاحظات امنیتی، فنی، حریم خصوصی و نحوه ارائه اسناد و مدارک) و در نهایت صدور رأی نهایی دارد و اشاره‌ای به مرحله چگونگی انعقاد موافقت‌نامه داورى در فضای مجازى و نیز تعهدات ناشی از صدور رأی داورى که برای طرفین لازم‌الاجراست، نشده است.

لذا پیشنهاد مى‌شود که مرکز داورى اتاق بازرگانی ایران، این راهنمایی را تکمیل نموده و مقررات آن، از مرحله تنظیم موافقت‌نامه یا شرط داورى در فضای مجازى تا اجرای مفاد رأی صادره توسط طرفین را تحت شمول قرار دهد؛ زیرا اینکه طرفین به‌صورت حضوری یک قرارداد داورى را منعقد کنند و روند رسیدگی به اختلافات مرجوعه، به‌صورت مجازى برگزار گردد، بیانگر یک داورى نیمه‌حضوری است. لذا لازم است که تمامی مراحل از ابتدا تا انتها در فضای مجازى انجام شود.

۶) زیرساخت‌های فنی فضای مجازى با همکاری متولیان ذی‌ربط (قوه قضاییه، مرکز داورى اتاق بازرگانی ایران، وزارت ارتباطات و سازمان فناوری اطلاعات، مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه و...) و متناسب با مقتضیات و تحولات کنونی جهان طراحی و تدوین شود، کلیه نظام‌های حقوقی به انعقاد موافقت‌نامه‌ها و شروط داورى مجازى، اعتبار قانونی و قضایی اعطا کنند و قوه قضاییه به‌منظور اجرای کامل و دقیق تعهدات طرفین ناشی از قرارداد داورى، برنامه‌ریزی مقتضی نماید.

۷) ما در حوزه داورى داخلی، مواجه با ابهام در مقررات قانونی هستیم، لذا قانون‌گذار بایستی قانون آیین دادرسی مدنی را مورد بازبینی و اصلاح قرار داده و مقررات صریح در این خصوص وضع نماید تا ابهامات موجود در این قانون مرتفع گردد.

۸) به‌منظور انعقاد موافقت‌نامه یا شرط داورى در فضای مجازى بایستی حداقل شش شرط عمومی در قرارداد درج شود:

الف) اپراتور وب‌سایت باید اطمینان حاصل کند که طرف داورى از شرایط عمومی مطلع شده و شرایط مزبور به‌طور صریح قبل از انعقاد قرارداد به آن‌ها ارسال گردد.

ب) شرایط عمومی بایستی به سهولت پیش و پس از انعقاد قرارداد در دسترس باشند. باید شرایط عمومی موافقت‌نامه داورى، بر روی رایانه کاربر قابل داندلود باشد.

پ) شرایط و جزئیات موافقت‌نامه داورى، باید به‌وضوح قابل‌رؤیت باشد.

ت) انتخاب گزینه «من می‌پذیرم»، کاربر را به انعقاد موافقت‌نامه داوری رهنمون می‌کند.

ث) لازم است که پس از انتخاب گزینه من می‌پذیرم، طرفین اطمینان حاصل کنند که موافقت‌نامه داوری منعقد شده است؛ به این ترتیب که پس از تأیید نهایی موافقت‌نامه، سامانه داوری یک کد رهگیری به ایمیل یا شماره تلفن همراه طرفین موافقت‌نامه ارسال نماید. به عبارتی دیگر، زمانی می‌توان یک موافقت‌نامه داوری را معتبر فرض کرد که طرفین اختلاف، کد رهگیری قرارداد خود را دریافت کرده باشند.

ج) بهتر است که طرفین از فرم موافقت‌نامه الکترونیک، یک اسکن یا پرینت تهیه نموده و آن را نزد خود نگاه داشته و در مواقع ضروری از طریق سامانه به مرجع داوری ارائه نمایند.

۹) بررسی برخی از آرای الکترونیک داوری بیانگر آن است که در داوری مجازی طرفین در بیشتر موارد به صورت داوطلبانه اجرای مفاد رأی (تعهدات قراردادی) خود را بدون مراجعه به دادگاه‌های ملی می‌پذیرند، باین‌وجود، در برخی موارد امکان اجرای اختیاری مفاد رأی داوری

مجازی برای طرفین وجود ندارد و یا محکوم‌علیه، احتمال دارد که به جهاتی از اجرای آن خودداری کند. به هر حال، در صورت عدم پذیرش اختیاری رأی الکترونیک داوری و مفاد آن توسط طرفین، موضوع از جانب مؤسسات داوری بین‌المللی مجازی به دادگاه‌های ملی ارجاع شده و آن‌ها به بررسی آن می‌پردازند و حسب مورد محکوم‌علیه را ملزم به اجرای مفاد رأی و یا در صورت اعتراض وی و وارد بودن آن، به اعتراض ترتیب اثر می‌دهند.

References

- Mafi, Homayoun, (2017), a collection of selected articles in international trade law, Tehran: Majed Publications, second edition.
- Private Law Legal Research Journal, (2012), first half year, number 1, Tehran: Shahr Danesh Legal Research Institute (Shahr Danesh Institute of Legal Studies and Research).
- Hedayati, Vahid, (2014), Arbitration in the German Legal System, Arbitration Rules of the German Arbitration Institute and the German Arbitration Law, Tehran: Khorsandi Publications, first edition.
- Elsan, Mustafa,(2015) Requesting and Accepting Electronic Transactions, Legal Research Journal, No. 43,
- Al-San, Mustafa, (2013), The place of digital signature in the electronic registration of documents, Bar Association publication, No. 55, 2013.
- Elsan, Mustafa, and Dom Yamchi, Amin,(2012), Computer nature and legal aspect of digital signature, Legal Perspectives Magazine, No. 30 and 31.
- Tavakoli, Zahra and Sadat Tabaei, Mahshid,(2014), Legal Validity of Internet Arbitration in International Business, Azad Journal of Legal Research, Volume 8, Number 28, Summer.
- Junidi, Laiya and Masoudi, Reza,(2015), a comparative study of the condition of being in writing in electronic arbitration agreements, Comparative Law Studies, Volume 7, Number 1.
- Rezaei, Ruhollah, (2019), validity of electronic signature according to domestic and international regulations, Bar Association Monthly, Volume 53, Number 118.
- Arbitration Rules, Mediation Rules,(2017), International Court of Arbitration, International Center for ADR. Leading Dispute Resolution Worldwide. International Chamber of Commerce (ICC) 33-43 avenue du Président Wilson 75116 Paris, France. Date of publication.
- Amy, J., Schmitz.(2010), University of Missouri School of Law, Drive – Thru Arbitration in the Digital Age: Empowering Consumers through Regulated ODR. university of missouri school of Law scholarship Repository. Faculty publications.

Bernard, H, (2000), What is Online Dispute Resolution? A Guide for Consumers (Brochure Title), ABA Task Force on Electronic Commerce Draft March and Alternative Dispute Resolution Task.

Fayad, M., Law Graduate, kazzi, H,(2015), Professor of International Economic Law, Lebanese University Lawyer at the Paris Bar, Electronic Arbitration in Lebanon – Overview and Trends, Lebanese University.

Herboczkova, J., Česká Republika,(2005), Certain Aspect of online Arbitration, Právnická Fakulta Masarykovy Univerzity.

Hosking, G and Engholm Cardoso, M., (2020), Pracyical Considerations For Holding A Remote Arbitration Hearing, Publication forthcoming in the New York Dispute Resolution Lawyer, Summer Vol. 13 No. 2, a publication of the New York State Bar Association Dispute Resolution Section.

[Http://Alborz.Basijlaw.ir/Story/4472/](http://Alborz.Basijlaw.ir/Story/4472/).24 October 2017.

[Http://arbitration.ir/News/Details/1266/](http://arbitration.ir/News/Details/1266/) 21 February 2022.

Katsh, E., (2000),the New Frontier Online Adr Becoming a Global Priority Dispute Resolution Magazine,

Mohamed, Abdel Wahab, S.,(2013), ODR and E-Arbitration, Trends & Challenges,.

UNCITRAL,(1988), Convention on International Bills of Exchange and International Promissory Notes, New York, .

Uncitral, (2012), Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration. United Nations Commissions on International Trade Law. New York.

UNCITRAL (1998), Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with Additional article 5 bis as adopted in 1998.

UNCITRAL , (1985),Model Law on International Commercial Arbitration with Amendments as Adopted in 2006.

UNCITRAL(1998), Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with Additional Article 5 Bis as Adopted in 1998.

(United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York,2005))[Http://Www.Uncitral.org/Uncitral/En/Uncitral_Texts/Electronic_Commerce/2005Convention.html](http://Www.Uncitral.org/Uncitral/En/Uncitral_Texts/Electronic_Commerce/2005Convention.html). 5 December 2017.